

УДК 94 (477.87) "1914/1919"

UDC

DOI: 10.17223/18572685/44/15

КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ НА ЗАКАРПАТТІ НАПЕРЕДОДНІ ТА В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Н.М. Світлик

Ужгородський національний університет

Україна, 88000, м. Ужгород, пл. Народна, 3

E-mail: nelyasvitlyk@mail.ru

Авторське резюме

Перша світова війна стала глибокою цивілізаційною кризою, яка принесла з собою руйнацію старого імперіалістичного мислення і утворення нових національних держав. Для поневолених народів війна стала здебільшого непередбаченою історичною нагодою заявити про свої національні домагання. Роль України в часи війни, що стала для народу братовбивчою, була, безсумнівно, значною. І мова не лише про геополітичний фактор, а й про численні людські та матеріальні втрати. Не залишались осторонь воєнних дій і Закарпаття, культурне становище якого в роки війни і характеризує даний нарис. Специфічне політичне і культурне становище Закарпаття напередодні воєнних дій вплинуло на його подальшу долю в процесі післявоєнного поділу світу.

Карпатські русини залишалися підневільним селянським народом, без жодних власних інституцій, окрім церкви. Майже всі дослідники історії Закарпаття одностайні в тому, що на початок Першої світової війни ще не склалися відповідні соціальні, етнополітичні, культурні та духовно-психологічні передумови для суспільної консолідації карпатських українців. Відсутність названих передумов зумовлювалася передусім причинами об'єктивного характеру. Карпатоукраїнці не мали державницької традиції, належного рівня соціальної стратифікації суспільства, впливових громадських організацій. Чи не єдиним об'єднуючим чинником була уніатська (греко-католицька) церква, проте її роль в культурній консолідації українців краю з різних причин, не завжди від неї залежних, була далеко не однозначною, а то й деструктивною. З початком війни угорська влада посилила мадяризаційні заходи в краї. Зокрема, було скасовано кириличний шрифт і замінено його на латинський, відмінено григоріанський календар, та заборонено всі слов'янські свята, місцева інтелігенція переслідувалась. Таким чином Перша світова війна загострила і так важке соціально-економічне і культурне становище Закарпаття, принесла з собою значні людські втрати.

Ключові слова: карпатоукраїнці, русини, мадяризація, греко-католицька церква, Австро-Угорщина, інтелігенція, москвофільство..

КУЛЬТУРНАЯ ЖИЗНЬ ЗАКАРПАТЬЯ НАКАНУНЕ И В ГОДЫ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Н.М. Свитлык

Ужгородский национальный университет
Украина, 88000, г. Ужгород, пл. Народная, 3
E-mail: nelyasvitlyk@mail.ru

Авторское резюме

Первая мировая война стала глубоким цивилизационным кризисом, который принес с собой разрушение старого империалистического мышления и образование новых национальных государств. Для поработанных народов война стала непредсказуемой исторической возможностью заявить о своих национальных домогательствах. Роль Украины во время войны, ставшей для народа братоубийственной, была, несомненно, значительной. И речь не только о геополитическом факторе, но и о многочисленных человеческих и материальных потерях. Не оставалось в стороне военных действий и Закарпатье, культурное положение которого в годы войны и характеризует данный очерк. Специфическое политическое и культурное положение Закарпатья накануне военных действий повлияло на его дальнейшую судьбу в процессе послевоенного раздела мира. Карпатские русины оставались подневольным крестьянским народом, без собственных институтов, кроме церкви. Почти все исследователи истории Закарпатья единодушны в том, что к началу Первой мировой войны еще не сложились соответствующие социальные, этнополитические, культурные и духовно-психологические предпосылки для общественной консолидации карпатских украинцев. Отсутствие названных предпосылок обусловлено прежде всего причинами объективного характера. Карпатоукраинцы не имели государственной традиции, надлежащего уровня социальной стратификации общества, влиятельных общественных организаций. Едва ли не единственным объединяющим фактором была униатская (греко-католическая) церковь, однако ее роль в культурной консолидации украинского края по разным причинам, не всегда от нее зависевшим, была далеко не однозначной, а то и деструктивной. С началом войны венгерская власть усилила мадяризационные действия в крае. В частности, были отменены кириллический шрифт (заменен на латинский) и юлианский календарь, запрещены все славянские праздники, местная интеллигенция преследовалась.

Таким образом, Первая мировая война обострила и без того тяжелое социально-экономическое и культурное положение Закарпатья, принесла с собой значительные человеческие потери.

Ключевые слова: карпатоукраинцы, русины, мадяризация, греко-католическая церковь, Австро-Венгрия, интеллигенция, москвофильство.

THE CULTURAL LIFE OF TRANSCARPATHIA ON THE EVE AND DURING WWI

N.M. Svitlyk

Uzhgorod National University.
3 Narodna Square, Uzhgorod, 88000, Ukraine
E-mail: nelyasvitlyk@mail.ru

Abstract

WWI caused a crisis in civilization, which brought with it the destruction of the old imperialist mentality and formation of new national states. For the oppressed peoples the war was an unexpected historical opportunity to express their national aspirations. Ukraine's role during the war, which became fratricidal, was without doubt, significant. And it is not only the geopolitical factor but also with regard to the numerous human and material losses. Transcarpathia was not left outside the hostilities and this essay characterizes its cultural situation during the war. The specific political and cultural situations of Transcarpathia on the eve of the military activities influenced its future in the post-war division of the world.

Carpathian Rusins were a dependent peasant people without their own institutions other than the church. Almost all researchers of Transcarpathian history unanimously agree that at the beginning of WWI there had not yet been established the relevant social, ethno-political, cultural, spiritual and psychological conditions for the social consolidation of Carpathian Ukrainians. The absence of these prerequisites were first of all predetermined by objective reasons. Carpathian Ukrainians did not have a state tradition, an adequate level of social stratification of society, influential community organizations. Perhaps the only unifying factor was the Uniate Greek Catholic Church but its role in the cultural consolidation of Ukrainian lands, for various reasons, was ambiguous or even destructive. At the beginning of the war the Hungarian authorities increased its measure of Magyarization of the region. In particular, the Cyrillic script was abolished and replaced by the Latin, the Julian Calendar was changed and all Slavic

holidays were banned and local intellectuals persecuted. Thus WWI had aggravated the already difficult socio-economic and cultural situation in Transcarpathia and brought about a significant loss of life.

Keywords: Carpathian Ukrainians, Rusins, Magyarization, Greek Catholic Church, Austro-Hungary, Intellectuals, Moscophilism

«Матір'ю катастроф ХХ століття» небезпідставно називають Першу світову війну, що являла собою глибоку цивілізаційну кризу. Війна стала не тільки закономірним наслідком загострення суперечностей між європейськими державами, а й проявом їхньої внутрішньої кризи, у сфері міжнаціо-нальних відносин зокрема. Як пише англійський дослідник Норман Дейвіс у книзі «Європа: історія»: «Великі історичні катастрофи стають наслідком фатального поєднання загальних і конкретних причин. Без "конкретних" причин глобальні не призвели б до воєнного лиха 1914...» (Дейвіс 2000).

Для поневолених народів Перша світова війна стала здебільшого непередбаченою історичною нагодою заявити про свої національні домагання. Більше того, війна поставила етнополітичні проблеми в розряд пріоритетних у міжнародній політиці. Роль України в часи війни, що стала для народу братовбивчою, була, безсумнівно, значною. І мова не лише про геополітичний фактор, а й про численні людські та матеріальні втрати. За роки війни в складі російських армій перебувало приблизно 4,5 млн наддніпрянців, а в Австро-Угорській – понад 300 тис. галичан, буковинців, закарпатців. Нажаль, значна частина українців, а в їхньому числі і закарпатці, так і залишилися в статусі національних меншин, увійшовши внаслідок розпаду Австро-Угорської імперії та повоєнного поділу світу до складу населення інших держав.

Темі воєнного лихоліття 1914–1918 рр. у європейських країнах присвячено тисячі наукових праць, у яких, однак, мало місця відведено подіям в Україні, а ще менше безпосередньо на Закарпатті. В останні роки науковці досить часто звертаються до даної проблематики, однак на сьогодні не вдається цілком висвітлити всі її аспекти. Це в першу чергу стосується і тематики даного нариса. Специфічне політичне і культурне становище Закарпаття напередодні воєнних дій, вплинуло на його подальшу долю в процесі післявоєнного поділу світу. Виходячи з історичного факту, що закарпатські землі ще в ХІІ ст. були приєднані до Угорського королівства, європейські держави продовжували вважати Закарпаття інтегральною частиною Угорщини. Натомість Російська імперія, на випадок успішної для неї війни, виношувала плани об'єднання під царською короною всіх східнослов'янських народів, включаючи з карпатоукраїнцями.

Ситуація ускладнювалась тим, що карпатські українці вступили у ХХ ст. без усталеної самоідентифікації. Більше того, як зазначав І. Лисяк-Рудницький, Карпатська Україна – один із тих відсталих регіонів Європи, населення яких ще й у нашому сторіччі (йдеться про ХХ ст.) тривалий час не мало викристалізованої національної свідомості (Левенець та ін. 2008: 175). Інший відомий дослідник О. Бочковський говорив про закарпатських русинів як про таких, що «історією і громадськістю забуті чи свідомо нехтувані, над якими офіційна політика проходить байдуже» (Бочковський 1932: 8).

Байдужістю до долі закарпатців була позначена і політика офіційного Відня, який повністю віддав їх на відкуп Будапешту. Останній не тільки не зважав на необхідний соціо-культурний розвиток населення краю, а й взагалі відмовлявся визнавати будь-які права за місцевим населенням. Сутність етнополітичної доктрини угорської влади досить чітко була висловлена в заяві одного з провідних державних діячів Угорщини початку ХХ ст. А. Аппоні: «...Якщо мадяри є панами-господарями, то інші раси мусять бути слугами, і поки ці відносини існують, є абсурдом говорити про рівність» (Шандор 1992: 184).

Становище Закарпаття у Першій світовій війні ускладнювалося ще й ти фактом, що не тільки закарпатське, а й взагалі українське питання загалом не викликало політичної зацікавленості у країн Антанти. У 1915 р. англійський історик А. Тойнбі писав: «Багато зневажених національностей здобули визнання впродовж війни, але приклад українців є найбільш вражаючим. Нація тридцяти мільйонів, а ми ніколи не чули її назву» (Скоблик 1998: 29). Відносно ж карпатських українців, то не тільки Захід не знав про них, а й значна частина українського населення по інший бік Карпат. Так, до прикладу, дослідник історії українських січових стрільців С. Ріпецький писав, що українці інших областей дуже мало знали про цю забуту частину України (Ріпецький 1995: 81).

Карпатські русини залишалися підневільним селянським народом, без жодних власних інституцій, окрім церкви. Представники останньої хоч і намагалися підтримувати культурний розвиток краю, створюючи окремі товариства, як от «Общество святого Василия Великого», акціонерне товариство «Унію» тощо, однак культурний та етнонаціональний прогрес ту майже не спостерігався. Майже всі дослідники історії Закарпаття однастайні в тому, що на початок Першої світової війни ще не склалися відповідні соціальні, етнополітичні, культурні та духовно-психологічні передумови для суспільної консолідації карпатських українців (Левенець та ін 2008: 177). Відсутність названих передумов зумовлювалася передусім причинами об'єктивного характеру. Карпатоукраїнці не мали державницької традиції, належного

рівня соціальної стратифікації суспільства, впливових громадських організацій.

Чи не єдиним об'єднуючим чинником була уніатська (греко-католицька) церква, проте її роль в культурній консолідації українців краю з різних причин, не завжди від неї залежних, була далеко не однозначною, а то й деструктивною. Відомий історик І. Лисяк-Рудницький так коментував ситуацію в краї: «Греко-католицька церква, як єдина національна установа закарпатців і їх офіційна репрезентація, стала поволі слухняним знаряддям денаціоналізаторської політики Будапешта» (Лисяк-Рудницький 1993: 719). Багато дослідників зазначають, що впродовж XIX ст. «...з угро-руського духовенства постало нове мадярське панство, яке мало свої культурні й економічні інтереси цілком противні інтересам простої русинської людности» (Пекар 1997: 122).

Виходячи з цього, карпатські українці фактично не мали своєї національної еліти, яка б спрямувала рух за національне самовизначення свого народу. Не була вироблена літературна мова – ті, хто не піддавався мадяризації, розмовляли підкарпатським діалектом. Все це різко контрастувало з тим, що відбувалося в житті інших слов'янських народів, українців Наддніпрянщини і Галичини в тому числі. До того ж населення Закарпаття було занадто строкатим. На невеликій за обсягом території поруч з русинами проживали угорці, словаки, євреї, румуни, німці, цигани та інші народності. За даними угорської статистики, на початок 1914 р. населення Закарпаття налічувало понад 848 тис. осіб, з них етнічних українців було лише близько 406 тис. (Левенець 2008: 178).

Перша світова війна порушила звичний неспішний ритм існування далекої від політичної та будь-якої іншої помітної активності провінції. Тисячі русинів, мобілізованих до армії, не лише змінили звичний спосіб життя. Змін зазнала їхня свідомість. Як писав Еріх Цьолнер в своїй «Історії Австрії»: «...на початку війни в Австрії, як і в інших країнах, серед представників різних прошарків населення панував бадьорий бойовий дух, відомий як "дух 1914 року". До армії масово зголошувалися добровольці, які не вміли реально оцінити ситуацію, однак їм не бракувало патріотизму та віри в швидку перемогу» (Цьолнер 2001).

2 серпня 1914 р. у Львові створено Головну Українську Раду (ГУР) на чолі з К. Левицьким, яка 3 серпня звернулася до населення з маніфестом виступити на боротьбу проти царської імперії. Подібну політичну відозву до буковинських українців видав Союз українських парламентарних і сеймових депутатів із Буковини. На Закарпатті таких закликів не було в силу його політичної неактивності. Значно

меншим був і патріотичний запал щодо вступу до військ. Ситуацію в краї збурювала і позиція Російської імперії, яка з перших же днів війни продемонструвала прагнення здобути симпатії українців – підданих Австро-Угорської імперії. Вже в серпні 1914 р. з'явилася «Відозва до слов'ян», в якій містився заклик зустрічати російських воїнів як визволителів.

Судячи з реакції австро-угорського військового командування, поширення «Відозви» серед солдат було сприйнято як серйозна загроза ворожого впливу на свідомість як вояків, так і цивільного населення. Безпосередньою відповіддю Австро-Угорщини на російську відозву можна вважати наказ Вищого військового командування про заборону поширення «Відозви», яка закликає до зради імперії та «старого доброго імператора».

Перша світова війна, хоч і не принесла з собою на Закарпаття значних руйнацій, не могла не вплинути на соціально-економічне становище населення краю, яке і без того було вкрай важким. Про економічний занепад дізнаємося з архівних матеріалів. Детально описав воєнні роки історик-краєзнавець 70-х рр. XIX – початку XX ст. Т. Легоцький, який залишив нам рукопис щоденника – праці «Наша світова війна», що наразі зберігається в Державному архіві Закарпатської області (ДАЗОа). У праці збережені дані широкого аспекту як економічного та і культурного становища Закарпаття в роки Першої світової війни.

Культурне життя краю з початком війни стало ще занедбанішим. До вже існуючих заборон додалися нові, як от, наприклад, з'явилися цілі списки забороненої в краї літератури. Зазначимо, що до числа забороненої літератури потрапляли й ті видання, які, по суті, не мали призначення виступати, як вище названа «Відозва», у якості пропагандистської зброї у протистоянні Антанти і Троїстого (Четвертного) союзу, але в умовах війни набули саме такого статусу. Йдеться, наприклад, про надруковані на території Російської імперії молитовники, іншу релігійну літературу тощо. З початком війни угорська влада посилила асиміляційний тиск на карпатських українців, небезпідставно вважаючи їх проросійськи налаштованими. Преса Угорщини висловлювала побоювання, що серед «рутенського населення Верхніх провінцій (Felvidek – так називали офіційні органи Закарпаття) обманутого москвофільською інтелігенцією, може знайтися чимало агентів царизму, колишніх людей Росії» (Нариси історії Закарпаття 1993: 365–366).

Із Закарпаття від органів місцевої влади до Будапешта систематично надходили повідомлення про прояви симпатій до наступаючої в Карпатах російської армії, як і до російських військовополонених. Ще у перші дні війни надзупан Ужанської жупи граф Стараї повідомляв

міністра внутрішніх справ Угорщини: «В руських селах помітний рух. Скрізь виявляються симпатії до росіян, сподіваються на їх прихід, одверто виявляють з цього приводу радість» (Качій 1965: 42). Дані зауваження не могли не вплинути на політику угорських властей щодо русинського населення. Особливо відчутними зміни були в сфері культури. Вже в 1914 р. вийшло урядове розпорядження, згідно з яким навчання руській мові в руських церковних школах обмежувалося 3–5 класами. В державних школах руська мова взагалі була заборонена, як і у навчальних релігійних закладах. Навіть без офіційної заборони руська мова була в скрутному становищі. До прикладу в мукачівській державній семінарії, що відкрилась у вересні 1914 р., з 21 учня, зарахованого на перший курс, русинів було лише три. У наступному навчальному році серед 26 прийнятих першокурсників був лише один українець (Пагири 1994: 78).

Найбільш популярне періодичне видання «Неделя» стало виходити мадярським правописом. Однак до кінця 1914 р. і принаймні на початку 1915 р. вона видавалася кирилицею. Газета закликала русинів показати приклад палкого патріотизму і підтримувати «свою країну». Дане видання також мало стати слухняним органом мадяризації місцевого населення, яке незважаючи на всі зусилля влади ще повністю не втратило своєї української ідентичності, і «...коли більшість підкарпатської інтелігенції й справді була мадяризована, то народні маси від цього вбереглися... Угорщина й далі залишалася до індустріальною, нерозвиненою країною, не здатною створити відповідні передумови, потрібні для зміни мислення і національних почуттів цілого народу» (Магочій 1994: 46).

У 1915 р., коли російська армія заволоділа значною частиною Карпат, угорський уряд прийняв рішення відмовитись від використання в школах і церквах Закарпаття кирилиці, оскільки, як вважала влада, вона зберігає традиції слов'янської культури серед русинів. Дане рішення викликало опір серед релігійної та світської інтелігенції краю, тому уряду не відразу вдалося здійснити задумане. Та все ж таки влітку 1916 р. було прийнято закон № 169, який ліквідовував кирилицю, тобто забороняв її вивчення у церковних і світських школах. Замість кирилиці запроваджувалася латинська абетка у поєднанні з мадярською фонетикою. Аргументи А. Волошина, члена комісії з переробки граматики, про те, що мадярська фонетика не відповідає руській мові, були відкинуті.

За новою граматиною почали видавати підручники, релігійну літературу, періодику. У культурно-духовній сфері заборонялося все, що, на думку влади, могло мати політичний підтекст, особливо щодо проявів антивоєнних настроїв чи москвофільства. Заборонялося

церковні обряди називати руськими, з церковних календарів вилучалися слов'янські свята, заборонили навіть юліанський календар і ввели григоріанський. Мадяризація продовжувалася також по лінії перейменування топографічних назв місцевостей і населених пунктів, українських прізвищ та імен. Було заборонено видання єдиного на той час русинського часопису «Наука». З офіційного вжитку вилучався навіть термін «рутен», яким самі ж угорці споконвіку називали закарпатських русинів. Натомість офіційно почали вживати назву «греко-католицькі угорці» (Левенець та ін. 2008: 183).

У асиміляції русинів угорська влада активно і цілеспрямовано використовувала греко-католицьку церкву, постійно втручаючись в церковні справи. Державні чини повністю перебрали на себе контроль над церковним життям на Закарпатті. Ще напередодні війни на Закарпатті була створена окрема мадярська єпархія. Метою її створення було «перемішати українське й румунське населення з мадярським... щоб прискорити мадярщення меншин» (Пекар 1997: 100). Проте Будапешт цим не задовольнився і на початку війни почав вимагати, щоб русинські приходи були приєднані до мадярських.

Фактом є й те, що змадяризована греко-католицька церква під тиском державних структур угорської влади, зайняла вірнопідданську позицію щодо Угорщини. До речі, саме її ієрархи, насамперед група греко-католицьких священиків Березького комітату, на початку 1915 р. звернулися до угорського уряду з петицією, в якій просили ліквідувати назву «русин», запровадивши замість неї назву «мадяр» або ж «католик східного обряду» (Левенець та ін. 2008: 184). Красномовний приклад такої старанно декларованої про угорської орієнтації знаходимо в документі, що зберігається в ДАЗО під назвою «Меморандум греко-католицького священика с. Білки про врегулювання національних і релігійних питань на Закарпатті» (ДАЗОб). Автор документу Олодарь Романець, прагнучи очистити угорських русинів від підозр у москвофільстві, покладає провину за ворожі впливи не лише на великоросів, а й таких самих підданих дуалістичної імперії – галицьких русинів. (ДАЗОб: 8). Цей документ зайвий раз підкреслює ступінь відокремленості Угорщини та потужності її асиміляторської політики.

Греко-католицька церква не заперечувала проти усунення кирилиці, першою почала пропагувати латину. Ще у 1915 р., прагнучи ліквідувати кирилицю за допомогою священицтва, міністр освіти насамперед звернувся саме до ієрархів греко-католицьких єпархій з вимогою, щоб церква переходила на григоріанський календар, відмовилася від кирилиці й користувалася лише латиною мадярської транскрипції. Як тільки у Будапешті було схвалено план цих транс-

формацій та рекомендовано запровадити їх у русинських школах, пряхівський єпископ Стефан Новак заборонив використовувати у церковних школах написані кирилицею підручники. Одночасно єпархія почала видавати профінансований державою тижневик «Nase oteczeztvo», основним завданням якого була пропаганда латини й демонстрація відданості греко-католицької церкви Угорщині.

Захоплено вітала заборону кирилиці угорська преса. У присвячених цьому питанню публікаціях журналісти говорили про занепад кириличного письма, схвалювали дії пряхівського єпископа й дорікали тим, хто не поспішав з переходом на латину. Одна з будапештських газет 10 жовтня 1915 р. писала: «Впровадивши мадярські букви, можна би з руського простака зробити людину, бо до цих пір він лише вегетує життям скотини» (Пап 2003: 603).

З тими, хто чинив опір асиміляції, угорська влада жорстоко розправлялася, особливо в перший період війни, коли події на фронті складалися не на користь Австро-Угорщини. Будь-які прояви москвофільства чи навіть підозра в ньому жорстоко каралися. Після повернення австро-угорської армії на тимчасово зайняті російськими військами території розпочиналися пошуки тих, хто співчував чи, тим паче, допомагав росіянам. Лише в жовтні 1914 р. були заарештовані понад 800 жителів ряду сіл. Багатьох засудили до 20–25 років ув'язнення. Покарання і страти були масовими. Звинувачених у «державній зраді» селян і міщан розстрілювали за вироками воєнних польових судів чи взагалі без будь-якого суду.

Попри високий ступінь асимільованості та демонстративний угорський патріотизм греко-католицької церкви, священники також не користувалися довірою з боку влади. У перший рік війни було арештовано понад 30 священнослужителів. А загалом упродовж воєнних років, як повідомляє сучасник тих подій, о. Іриней Кондратович, духовенство знаходилося під пильним поліцейським наглядом, при цьому у двох закарпатських єпархіях було заарештовано понад 100 духовних осіб, половина з яких були інтерновані до інших регіонів держави (Кондратович 1924: 100).

Отже, фактично в роки війни склалася ситуація, коли, як писав один із дослідників історії Закарпаття І. Поп, бути русином стало не тільки неprestижно, а й небезпечно, бо за атмосфери шовіністичної істерії і офіційної русофобії власті у кожному національно свідомому русині бачили потенційного російського шпигуна. Репресії змушували закарпатців відмовлятися від національно-етнічної ідентичності, православної віри, називати себе мадярами греко-католицького обряду (Поп 1996: 7). До того ж необхідно мати на увазі, що можливість протидіяти асиміляторським акціям уряду була практично знівельована

умовами воєнного стану. Не завжди виправданим було і покладання цілковитої провини в мадяризації шкіл і ліквідації кирилиці лише на духовенство, як то наголошується, зокрема, в радянській історіографії. Безумовно, духовенство, як уже зазначалося, було причетним до денаціоналізації українців Закарпаття, проте не більше, ніж в руслі загальнодержавної політики. Так, за дотриманням священнослужителями нового григоріанського календаря слідувала жандармерія. То ж у дні свят за старим календарем священики не лише не проводили богослужінь, а зі страху перед можливими ексцесами зачиняли церкви. Мукачівську єпархію, яка протівилася закону про скасування кирилиці у 1916 р. було зобов'язано негайно переписати всі церковні книги угорською транслітерацією. І тільки влітку 1918 р., за нового уряду в Будапешті єпархія відкликала латинську церковну літературу. А дещо пізніше уже фактично приречена влада видала указ, яким визнавала права русинської мови у всіх школах.

З поразками російської армії і, відповідно, придушення москвофільства у суспільному та культурному житті Закарпаття посилювались позиції угорців. У всій тогочасній про угорській пресі провідною темою стає пропаганда єдності інтересів угорців і русинів. «Русини є такою самою складовою частиною мадярства, як і чистокровний мадярський нарід, і між ними обома є тільки та різниця, що один з них говорить по-мадярськи, а певна частина другого говорить по-руськи. Національних устремлінь русини не мають і ніколи не мали», – писала у січні 1918 р. ужгородська газета «Görög katholikus Szemle» (Греко-католицький огляд) (Шандор 1992: 180). При цьому зауважимо, що на відміну від українців Галичини, які у воєнних успіхах імперії Габсбургів бачили можливість національного самовизначення, в громадській думці закарпатців таких думок ще не було. Нечисленні поборники української ідеї, які не емігрували за океан, майже до кінця війни так і не мали ані своїх друкованих органів, ані громадських організацій.

А тим часом, в імперії, яка терпіла поразки у війні, зростала «шпигуноманія» та «пошук ворога». Як свідчать численні документи, за наказами з Міністерства внутрішніх справ Угорщини на місцях складалися списки осіб, запідозрених у шпигунстві. На тіл суцільної настороженості особливо підозрілими видавалися військовополонені, які поверталися з Росії. Міністр внутрішніх справ неодноразово давав розпорядження місцевим окружним начальникам спостерігати за їхньою поведінкою та діяльністю, конфісковувати привезену ними літературу. Свідченням цих подій є циркуляри, що один за одним з'являлися упродовж 1918 р. і практично до завершення війни (Белаусов 1957).

Негативно впливала на культурний розвиток карпатських українців майже відсутність у них дієвих зв'язків не тільки з національно-виз-

вольним рухом у Наддніпрянській Україні, а й навіть з сусідньою Галичиною. Як зазначав у свій час М. Драгоманов, Угорська Русь духовно відрізана навіть від Галичини більше, ніж Австралія від Європи. Якщо наприкінці XIX на початку XX ст. галицькі громадські діячі нехай і не організовано, а здебільшого спонтанно, за власною ініціативою вдавалися до поширення національної ідеї серед українців Закарпаття, то в роки війни така діяльність фактично припинилася (Світлик 2010: 235). Більше того, створена у 1915 р. у Відні Загальна українська рада не брала фактично до уваги інтереси українців Закарпаття, принаймні в її програмній декларації немає жодної згадки про цей край. Пізніше деякі представники інтелігенції Закарпаття намагалися налагодити контакти з відомими діячами галицького руху, однак їхня співпраця не увінчалася успіхом.

За умов тривалої етнічної та соціально-культурної невизначеності долі русинів ініціативу перебрала на себе офіційна влада та проугорськи налаштовані течії закарпатсько-української громади. Склалася ситуація коли, наприклад, в 1916 р. журнал «Ukrania» писав: «Рішуче й раз назавжди проголошуємо, що в Угорщині українці ніколи не були, ані тепер їх нема. Той народ, що живе в північно-східних жупах і який ми називаємо рутенами, протягом століття злився з мадярами, а його інтелігенція вже цілком мадярська і то не лише мовно, а й національним почуттям» (Ванат 1979: 42). Того ж 1916 р. інше угорське видання так писало про закарпатських українців: «Є у нашій вітчизні одна народність, що нараховує близько 300 000 душ, яка в теперішніх воєнних обставинах заслуговує на нашу увагу: се русини. Народністю себе вони вже не зовуть, лише мадярами. Політичних аспірацій не мають ні в українському, ні в російському напрямі» (Волошин 1923: 84). Ці слова були досить влучними враховуючи, що Будапешту дійсно вдалося політично, економічно й адміністративно ізолювати Закарпаття від Галичини і Буковини, а також значною мірою паралізувати культурні взаємини між ними.

В часописі «Ukrania», яка «поставила собі метою вияснити перед мадярським громадянством українські справи і пропагувати спільність обох націй» (Дорошенко 1992: 48), висловлювали свої погляди відомі угорські політики, урядовці, наукові діячі, літератори. У програмі часопису було ознайомлення читачів з історією, етнографією, культурним та господарським життям України й висвітлення мадярсько-українських взаємин в історичній, економічній, культурно-науковій царинах. Однак, українське населення Закарпаття виступало тут з «мадярського боку», а під Україною розумілися тільки «...ті області, які обіймає українське населення по другім боці північно-східних Карпат: у Галичині, на Буковині та в південній частині російського низу»

(Дорошенко 1992: 48–49). Закарпаття до уваги взагалі не бралось.

Таким чином Перша світова війна загострила і так важке соціально-економічне і культурне становище Закарпаття, принесла з собою значні людські втрати. Згідно з урядовою статистикою 1920 р., у Першій світовій війні загинуло понад 30 тис. вихідців із Закарпаття. Проте невідоме число загиблих у боях, померлих від ран та у таборах полонених у межах краю. Поки що не маємо спеціальних досліджень. Про значні втрати свідчать кладовища на місці баталій та лікувальних установ. Найбільші фронтові госпіталі для австро-угорських і німецьких солдатів функціонували біля Хуста, Ужгорода, Мукачеве, села Тересва (Тячівський район). Там помирали від ран, захворювань, епідемій. Окрім цього Перша світова війна прямо чи опосередковано загострила національну проблему. Спричинивши розпад поліетнічних імперій, вона обумовила становлення нових геополітичних реалій у світі, за яких національно-визвольні рухи стали переростати в національно-демократичні революції. Про свою незалежність заявили Українська Народна Республіка, Польща, Чехословаччина, Західно-Українська Народна Республіка. Не було серед них лише українського Закарпаття.

Власних зусиль для національного самовизначення у закарпатських українців забракло, допомоги ззовні вони не отримали, «не вписавшись» у концепцію «контрольованого розпаду Австро-Угорщини», якою її бачили США і країни Антанти. Не було підтримки щодо національних прагнень русинів із боку більшовицької Росії, яка більше переймалася проблемами власного виживання, одночасно виношуючи плани експорту соціалістичної революції у світовому масштабі. Проблема соборності українських земель не була пріоритетною і в діяльності Центральної Ради, принаймі на перших порах її діяльності. Вирішення проблеми політико-правового статусу Закарпаття перебрала на себе заокеанська русинська еміграція, яка прийняла рішення про входження Закарпаття на правах автономії до складу майбутньої Чехословацької республіки. У кінцевому підсумку, доля Закарпаття, як і інших українських земель, була вирішена у колі чужих геополітичних інтересів, які на десятиліття роз'єднали українські землі у складі нових державних утворень.

ЛІТЕРАТУРА

Белаусов 1957 - *Белаусов В.І., Ваш І.М. та ін.* Шляхом Жовтня. Збірник документів. Т. (1917–1923 рр.). Ужгород, 1957. 555 с.

Бочковський 1932 - *Бочковський О.* Боротьба народів за національне визволення. Подєбради, 1932.

- Ванат 1979 - *Ванат І.* Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини. Кн. 1: 1918–1938. Братислава-Пряшів, 1979.
- Волошин 1923 - *Волошин А.* Спомини. Ужгород, 1923.
- ДАЗОа - Державний архів Закарпатської області. Ф. 1550. Наша світова війна. Оп. 2. Спр. 36–39. 891 арк.
- ДАЗОб - Державний архів Закарпатської області. Ф. 4. Меморандум греко-католицького священика с. Білки про врегулювання національних і релігійних питань на Закарпатті. Оп. 1. Спр. 738. 12 арк.
- Дейвіс 2000 - *Дейвіс Н.* Європа: історія. Київ, 2000.
- Дорошенко 1992 - *Дорошенко Д.* Угорська Україна. Ужгород, 1992.
- Качій 1965 - *Качій Ю.* Зв'язки населення Закарпаття з російськими військами в роки першої світової війни // Архіви України. 1965. № 6.
- Кондратович 1924 - *Кондратович І.* Історія Подкарпатської Русі для народу. Ужгород: Книгопечатня акційного товариства «Унію», 1924. 114 с.
- Левенець 2008 - *Левенець Ю., Панчук М., Войналович В. та ін.* Закарпаття в етнополітичному вимірі. К.: ІПІЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2008. 682 с.
- Лисяк-Рудницький 1993 - *Лисяк-Рудницький І.* Закарпаття // Енциклопедія українознавства / За редакцією В. Кубійовича. Т II: Словникова частина. Репринт. Львів, 1993.
- Магочій 1994 - *Магочій П.-Р.* Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948). Ужгород, 1994. 296 с.
- Нариси історії Закарпаття 1993 - Нариси історії Закарпаття. За редакц. І. Гранчака. Т. 1: 3 найдавніших часів до 1918 року. Ужгород, 1993. 436 с.
- Пагири 1994 - *Пагири В.* Відлуння Карпат. Сторінки історії. Ужгород, 1994.
- Пап 2003 - *Пап С.* Історія Закарпаття: У 4 т. Івано-Франківськ, 2003. Т. 3.
- Пекар 1997 - *Пекар А.* Нариси історії церкви Закарпаття. Рим-Львів, 1997. Т. I–II.
- Поп 1996 - *Поп І.* Homo Totalitaricus? Історія Закарпаття: критичні роздуми // Карпатський край. 1996. № 5–7.
- Ріпецький 1995 - *Ріпецький С.* Українське січове стрілецтво. Львів, 1995. 285 с.
- Світлик 2010 - *Світлик Н.* Культурні контакти між західноукраїнськими землями середини XIX – початку XX століття // Питання історії України. Збірник наукових праць. Чернівці, 2010. Т. 13. С. 231–237.
- Скоблик 1998 - *Скоблик В.* Два підходи до української проблеми у контексті міжцивілізаційних взаємин // Науковий вісник УжДУ. Сер. Історія. 1998. Вип. 2.
- Шандор 1992 - *Шандор В.* Закарпаття, історично-правовий нарис від IX ст. до 1920 р. Карпатський Союз, Інк., Нью-Йорк, 1992. 292 с.
- Хроніка 2011 - *Хроніка Закарпаття (1867–2010).* Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2011. 312 с.
- Цьолнер 2001 - *Цьолнер Е.* Історія Австрії. Львів, 2001.

REFERENCES

- Belausov, V.I., Vash, I.M. et al. (1957) *Shlyakhom Zhovtnya*. Zbirnik dokumentiv [By the way of the October. Collection of documents]. Uzhhorod: Karpati.
- Bochkovskyi, O. (1932) *Borot'ba narodiv za natsional'ne vizvolennya* [The Struggle of Peoples for National Liberation]. Podiebrady: [s.n.].
- Vanat, I. (1979) *Narisi novitn'oi istorii ukraintsvi Skhidnoi Slovaichchini* [Essays on Contemporary History of Ukrainians in Eastern Slovakia]. Book 1. Bratislava-Priashiv: Slovakian Pedagogical Publ.
- Voloshyn, A. (1923) *Spomini* [Memoirs]. Uzhhorod: Knizhki "Rusina".
- State Archives of Transcarpathian region (DAZOa). Fund 1550. *Nasha svitova viyna* [Our World War]. List 2. File 36–39.
- State Archives of Transcarpathian region (DAZOб). Fund 4. Memorandum greko-katolits'kogo svyashchenika s. Bilki pro vregulyuvannya natsional'nikh i religiy'nykh pitan' na Zakarpatti [Memorandum of Greek Catholic priest of the village Bilki on the settlement of ethnic and religious issues in Transcarpathia]. List 1. File 738.
- Davies, N. (2000) *Evropa: istoriya* [Europe: A History]. Translated from English by P. Tarashchuk. Kiiv: Osnovi.
- Doroshenko, D. (1992) *Ugors'ka Ukraïna* [Hungarian Ukraine]. Uzhgorod.
- Kachiy, Yu. (1965) *Zv'yazki naselennya Zakarpattya z rosiys'kimi viys'kami v roki pershoï svitovoï viyni* [Links population of Transcarpathia Russian troops during the First World War]. *Arkhivi Ukraïni*. 6.
- Kondratovich, I. (1924) *Istoriya Podkarpatskoy Rusi dlya naroda* [The history of Rus Podkarpatskoy for people]. Uzhgorod: Knigopechatnya aktsiynogo tovaristva "Unio", 1924.
- Levenets', Yu., Panchuk, M., Voinalovych, V. et al. (2008) *Zakarpattya v etnopolitichnomu vimiri* [Transcarpathian ethno-political dimension]. Kiev: IPIEND imeni I.F. Kurasa NAN Ukraïni, 2008.
- Lisyak-Rudnits'kiy, I. (1993) *Zakarpattya* [Transcarpathia]. *Entsiklopediya ukraïnoznavstva*. Vol. II: Slovníková část. Reprint. L'viv.
- Magochiy, P.-R. (1994) *Formuvannya natsional'noi samosvidomosti: Pidkarpats'ka Rus' (1848–1948)* [Formation of National Identity: Subcarpathian Rus (1848–1948)]. Uzhgorod, 1994.
- Granchak, I. (ed.) (1993) *Narisi istorii Zakarpattya* [Essays on the history of Transcarpathia]. Vol. 1: Z naydavnishikh chasiv do 1918 roku. Uzhgorod.
- Pagiry, V. (1994) *Vidlunnya Karpat*. Storinki istorii [Echoes of the Carpathians. History]. Uzhgorod.
- Pap, S. (2003) *Istoriya Zakarpattya* [History of Transcarpathia]. In 4 vol. Ivano-Frankivs'k, 2003. Vol. 3.
- Pekar, A. (1997) *Narysy istorii tserkvy Zakarpattia* [Sketches of Church History Transcarpathia]. Rome-L'viv. Vol. I - II.

Pop, I. (1996) Homo Totalitaricus? Istoriya Zakarpattya: kritichni rozdumi [Homo Totalitaricus? History Transcarpathia: critical thinking]. *Karpats'kiy kray*. 1996. 5–7.

Ripets'kiy, S. (1995) *Ukrains'ke sichove striletsstvo* [Ukrainian Cossack riflemen]. L'viv.

Svitlik, N. (2010) Kul'turni kontakti mizh zakhidnoukraïns'kimi zemlyami seredini XIX–pochatku XX stolittya [Cultural contacts between Western lands mid XIX - early XX century]. *Pitannya istorii Ukraïni*. Zbirnik naukovikh prats'. Chernivtsi.

Skoblik, V. (1998) Dva pidkhodi do ukrains'koï problemi u konteksti mizh tsiviliza-tsiynikh vzaemin [Two approaches to Ukrainian issues in the context of relations between civilization]. *Naukoviy visnik UzhDU*. Ser. Istoriya. 1998. Vol. 2.

Shandor, V. (1992) *Zakarpattya, istorichno-pravoviy naris vid IX st. do 1920 r.* [Transcarpathia, historical and legal essay from IX. to 1920]. New York.: Karpats'kiy Soyuz, Ink.

Tokar, M. (ed.) (2011) *Khronika Zakarpattya (1867-2010)* [Chronicle Transcarpathia (1867-2010)]. Uzhgorod: Vidavnistvo UzhNU "Goverla", 2011. 312 s.

Ts'olner, E. (2001) *Istoriya Avstriï* [History of Austria]. L'viv.

Свитлык Неля Михайловна – кандидат исторических наук, доцент кафедры истории Украины Ужгородского национального университета (Украина).

Світлик Неля Михайлівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет» (Ужгород, Україна).

Svitlyk Nelia – Uzhgorod National University (Ukraine).

E-mail: nelyasvitlyk@mail.ru